

H.C. Andersens samtid

Jobs. Nørregaard Frandsen

”Vor Tid er Eventyrets Tid”. Denne sætning skriver H.C. Andersen i indledningen til eventyret ”Dryaden” (1868). Dryaden er en lille ånd eller fe, en træånd, som er bundet til et liv i et træ uden for Paris. Hun kan ane lyset i den store by og vil så gerne opleve det. Bare én gang. Og sandelig! Eventyret bliver virkelighed for den lille ånd: Dryaden kommer ind til Paris, oplever dens lys, dens liv og dens fart, og hun får hermed sit livs ønske opfyldt. Men opfyldelsen koster hende også livet. Træånden kan ikke leve uden sit faste udgangspunkt, træet. Hun er bundet til og i naturen, mens byen og byens lys er det fremmede, der for hende rummer døden, men som også ved at være naturens modsætning er hendes længsels begær og hendes yderste mål. Eventyret ”Dryaden” er med sine skildringer af modsætninger præget af sin ambivalens over for det moderne. Andersen slutter sin historie om Dryaden sådan: ”Det er Altsammen skeet og oplevet. Vi saae det selv, i Udstillings-Tiden i Paris 1867, i vor Tid, i Eventyrets store vidunderlige Tid.” Eventyrets store tid er for Andersen den tid, hvor forvandlinger sker, hvor modsætninger som liv og død, natur og by, ånd og materie byder hinanden op til dans.

Eventyrets tid

H.C. Andersen anvendte ikke bare ordet eventyr om den litterære genre, som han selv arbejdede i. Han anvendte også ordet om sin egen levetid og samtid. Den mest kendte af de selvbiografier, altså fortællinger om sig selv, han skrev, kaldte Andersen *Mit Livs Eventyr*. Den indledes med ordene: ”Mit Liv er et smukt Eventyr, saa rigt og lykosaligt!” Andersen afsluttede arbejdet med *Mit Livs Eventyr* den 2. april 1855 på sin 50-års fødselsdag. Afsluttet på denne runde dag blev bogen en slags status over hans liv og tid.

Ordet ”eventyr” kommer af det latinske ord ’adventura’, der egentlig betyder en hændelse eller noget, der ankommer eller kommer til syne. Denne betydning af ordet kendte H.C. Andersen. Han betragtede sit forfatterskab og sine eventyr i særdeleshed som en måde at forstå sine erfaringer på – ja, egentlig som en måde at leve og at forstå sit liv på. Mange af H.C. Andersens eventyr og historier skildrer forvandlinger, både det smukke i at forvandle sig, som for eksempel fra en havfrue til en smuk, ung kvinde, men sandelig også den dybe smerte og omkostning, som følger med. Eller den fantastiske historie om at blive en smuk svane og den lidelsernes vej, ad hvilken den grimme ælling må vandre for at nå dertil.

H.C. Andersen oplevede sin egen forvandling fra fattig opvækst i Odense til berømmelsen som kunstner og forfatter. Det var det, han kaldte for sit eget livs eventyr. Men han fortæller også i *Mit Livs Eventyr* om omkostninger og smerte. Han kalder sig selv for en sumpplante, der har rødderne fast plantede i sump, dynd og stinkende mudder, mens stængler og blade strækker sig mod solen, men uden at nå frem. H.C. Andersen kendte og beskrev rejsen gennem samtiden som en rejse mod lyset, men også en rejse præget af angst og omkostninger. H.C. Andersen var, hvad vi i dag ofte kalder en mønsterbryder. Han brød med de sociale mønstre, han ellers var født ind i og dermed bestemt for.

Den tid, hvori Andersen levede og skabte sit kunstværk – det han altså kaldte ”Eventyrets Tid” – var karakteriseret ved en række store spring i den sociale, politiske og teknologiske udvikling. Det var spring og udviklinger, Andersen registrerede, og som han omsatte til forunderlige eventyr og historier.

Samfundsændringer

På den tid, hvor Andersen levede og virkede som kunstner, forvandlede en lang række ellers traditionelle forestillinger om, hvad fællesskaber var, og hvad der betingede dem. Europa forvandlede sig voldsomt i løbet af 1800-tallet. Fra at være et Europa præget af en række mere eller mindre enevældige konge-, kejser- eller hertugdømmer kom Europa nu i stigende grad til at bestå af såkaldte nationalstater. De nye, nationale fællesskaber og stater opstod ofte med udgangspunkt i forestillinger om en særlig folkelighed, historie og kultur, der binder det fælles sammen. Et eksempel på denne proces er Tyskland, der i begyndelsen af århundredet bestod af en række selvstændige hertugdømmer, men som ikke mindst med udgangspunkt i fælles sprog (tysk) og fælles historie blev smedet om til en nationalstat.

Danmark undergik ligeledes en dramatisk forvandling. Ude på landet, hvor 90 % af befolkningen levede, opløstes de gamle landsbyfællesskaber i kølvandet på en gigantisk ændring af den måde, hvorpå jord var fordelt mellem bønderne. På landet ændrede landboreformerne i slutningen af 1700-tallet de gamle forestillinger om, hvad et fællesskab var. I byerne undergik håndværk og handel ligeledes store forandringer. Således kom det gamle laugsvæsen, der var en slags faglige fællesskaber og monopoler, stærkt under pres af en gryende liberal markedsøkonomi. Gamle privilegier faldt, mens nye markeds- og konkurrencebetingelser udviklede sig. Hvad angik familie- og privatliv bredte den opfattelse sig, at familien udgjorde et særligt følelsesfællesskab, og at ægteskab hvilede på kærlighed mere end på praktisk indfrielse af slægtens behov for videreførelse. De nye familieopfattelser blev forstærket med forestillingen om, at det enkelte individ mere og mere opfattedes som centrum. Samtidig medvirkede nye teknologier og en begyndende urbanisering til ændringen af de kendte livsformer.

H.C. Andersen var både fascineret og samtidig skræmt af ændringerne. For ham blev eventyret og fortællingen det kunstneriske spejl, som gav form til hans oplevelse af de nye forestillinger. Andersen spejlede tidens store samfundsmæssige historier i sine små historier og eventyr.

Politiske ændringer

På det politiske niveau skete der ligeledes store ændringer. I år 1800 stod dobbeltmonarkiet Danmark-Norge med hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt flere oversøiske kolonier i en stærk magtposition med en stærk flåde, der kunne beskytte handelsskibene. Men i årtierne frem til 1870 gennemlevede Danmark en række katastrofale begivenheder. Danmark valgte en uheldig alliance med den franske kejser Napoleon, der førte til, at den overlegne engelske flåde nedkæmpede og erobrede den danske ved slag på Reden i 1801 og i 1807. Dermed tabte Danmark sin position som flådemagt. Det efterfølgende kaos med blandt andet en statsbankerot i 1813 førte til tabet af Norge i 1814. I sidste halvdel af 1800-tallet, i 1864, tabte Danmark en endnu mere fatal krig mod Tyskland og mistede hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg. Fra da af har Danmark været et af Europas små lande, en småstat, men et land, som ved stærke indre kræfter siden rejste sig. Men dermed er vi fremme ved indgangen til det 20. århundrede.

En af grundene til, at Danmark indlod sig på den fatale krig mod Tyskland i 1864 var, at der i disse år blomstrede en udtryksfuld kultur- og nationalfølelse i Europa, herunder i Danmark. 1800-tallet er en periode i Europa med en stærk såkaldt *nation building*. Danmark oplevede således i 1830'erne og 40'erne en tid, som eftertiden har kaldt den danske Guldalder, fordi den var præget af betydelig kulturel, kunstnerisk og videnskabelig rigdom. Det er på denne tid, filosofen Søren Kierkegaard lever, skriver sine værker og anses for at grundlægge den filosofiske eksistentialisme. Andersen hører som sagt også til i Guldalderen og udgav blandt andet sine første eventyr, "Eventyr, fortalte for Børn", i 1835. Billedhuggeren Bertel Thorvaldsen og de store danske malere, Christen Købke og C.W. Eckersberg, virker i denne periode, ligesom digteren og teologen N.F.S. Grundtvig. Videnskaben trivedes, og således opdagede og beskrev fysikeren H.C. Ørsted elektromagnetismen, der var en forudsætning for den senere elektrificering af industrien.

Samtidig med at denne kunstneriske, kulturelle og videnskabelige rigdom foldede sig ud, var et flertal af danskerne dog fattige. Der opstod af forskellige grunde et folkeligt pres mod den enevældigt regerende konge, for at han skulle dele magten med folkelige repræsentanter. Det førte til, at Danmark i 1849 fik sin første Grundlov, der garanterer borgerlige rettigheder for den enkelte, såsom ejendomsret, ytringsfrihed, politisk frihed samt frihed til at praktisere religion og tro. Den ellers enevældige kong Frederik den 7. indførte ved lov af 5. juni 1849 demokratiet i Danmark, og det skete uden revolution eller

blodige kampe, som der ellers havde været i andre europæiske lande som eksempelvis Frankrig. I begyndelsen var der tale om et demokrati for et fåtal af befolkningen og herunder helt primært mænd, men siden udvidede en række ændringer af Grundloven det demokratiske system. Således indførtes parlamentarismen i 1901, ligesom kvinder fik stemmeret til lokale råd i 1903 og til rigsdagen i 1915.

Forud for og efter demokratiets indførelse i 1849 dannedes en omfattende bevægelse især i landets store bondebefolkning, der på mange måder kom til at præge og forme det særlige ved det danske folkestyre. Grundtvig spillede en stor rolle for en stærk folkelig bevægelse blandt bønderne og for etableringen af en række folkehøjskoler, der skulle lære ungdommen på landet at være samfundsborgere. Det var disse unge mennesker, der var født på landet, som især kom til at opbygge et nyt Danmark efter krigen mod Tyskland i 1864, hvor landet næsten var blevet halveret i størrelse.

Teknologisk udvikling

H.C. Andersen var dybt interesseret i den udvikling, som i hans samtid fandt sted inden for teknologi og naturvidenskab. Den britiske instrumentmager James Watt fik i 1774 den første dampmaskine til at virke. Denne maskine var forudsætningen for den senere industrialisering, men også for nye, revolutionerende transportformer som dampskibet og damplokomotivet.

H.C. Andersen oplevede og beskrev med en vis begejstring udviklingen af disse ”undere”. Han hyldede således damplokomotivets kolossale muligheder blandt andet i rejsebogen *En Digters Bazar* (1842), hvor han beskriver farten og kraften som eventyr. I andre historier, som for eksempel i ”Om Aartusinder” (1853), fantaserer han over mulighederne for, at mennesket kommer til at bevæge sig gennem luften ”paa Dampens Vinger igjennem Luften hen over Verdenshavet!”, mens han dog samtidig, med forbløffende forudseenhed, harcelerer over overfladisk amerikansk måde at være turist på. Elektromagnetismen blev som nævnt opdaget og beskrevet af den danske fysiker H.C. Ørsted, som i øvrigt var Andersens nære ven gennem mange år. Elektromagnetismen skabte en teknologisk revolution både som drivkraft i bl.a. elektromotoren og som grundlag for udviklingen af telegrafene, der blev den første globale kommunikationsteknologi, idet der i 1860’erne og 70’erne blev skabt kabelforbindelser mellem Europa og Kina og mellem Europa og Nordamerika. H.C. Andersen var begejstret for og fascineret af mulighederne i de nye, tekniske fremskridt. Han var imidlertid samtidig skræmt over de forandringer, de skabte og forårsagede. I historien ”Det nye Aarhundredes Musa” (1861) og i omtalte ”Dryaden” (1868) kalder han dampmaskinen for ”mester Blodløs” og antydede derved, at dampen og dens kræfter savnede sjæl og de værdier, som tjente mennesker bedst.

Nye tankestrømninger

Fra og med indgangen til 1800-tallet begynder nye tankestrømninger at præge dele af Europa. Man kan tale om, at der sker en udvikling eller overgang fra oplysningstiden med dens idealer om fornuft og rationel, kritisk tænkning til den såkaldte romantiske periode. I kunst og litteratur betyder det en overgang fra fokus på videnskab og fornuftens regelsæt til romantikkens friere dyrkelse af følelser, individuel fantasi og sammenhængen mellem ånd og natur. Det individuelle menneske med dets rige følelsesliv, eksistens og udvikling bliver mål for dannelse og formning af personligheden.

Inspirationen til den danske romantik kom i høj grad fra Tyskland, hvor en forfatter som Johann Wolfgang von Goethe havde introduceret sider af den romantiske tænkning. Det var dog især tyske historikere og filosoffer som Johann Gottfried von Herder og F.W.J. Schelling, der med deres bøger og tanker inspirerede til nye forståelser af begreber som folkelighed og nation, videnskab og kunst. Der er hos dem og andre samtidige tænkere en forestilling om en stor og altomfattende sammenhæng, en åndens sammenhæng, der gennemstrømmer alt, og som skaber en slags helhed, hvis man er i stand til at tolke og forstå den. Den unge tysk-dansk filosof Henrich Steffens regnes ofte for den, der bringer inspirationen fra de tyske romantikere til Danmark. Her var det eksempelvis digtere som Adam Oehlenschläger, Schack von Staffeldt, B.S. Ingemann og N.F.S. Grundtvig, der blev repræsentanter for en romantisk digtning, som først var universel i sit sigte, men som dernæst blev en mere nationalromantisk præget litteratur, som ofte skildrer det danske landskab, danskernes historie, og som i øvrigt forfiner og udvikler det danske sprog.

Den såkaldte romantiske periode indvarsles altså omkring 1800 og udvikler sig først i litteraturen, filosofien og kunsten som en stærkt idealistisk forestilling om den universelle ånd, der gennemtrænger alt. Siden blev den romantiske forestilling som nævnt i høj grad knyttet til forestillinger om det nationale og det folkelige som det, der binder fællesskaberne sammen. Romantikkens digte, fortællinger, romaner og skuespil omhandler netop emner som fortid, historie og det særligt danske. Dertil kommer i høj grad skildringer af kærlighed og af kunstnerens og fantasiens rolle.

En særlig vinkel knytter sig til det, man kunne kalde ”opdagelsen” af barnet. Digtere som B.S. Ingemann, N.F.S. Grundtvig og altså H.C. Andersen skriver ikke bare *om* barnet, men *til* barnet, og ikke mindst måske til barnet i det voksne menneske. Der opstår, kunne man sige, en forestilling om en slags forening mellem kunstnerens og barnets åbne sind og tilgang til verden. H.C. Andersens eventyr er netop et eksempel på et nyt kunstnerisk indsyn i fantasien, som er både barnets og kunstens univers. Fra midten af 1800-tallet udvikler romantikkens litteratur i Danmark sig i en mere realistisk retning, der

ofte handler om tilværelsens skyggesider. Dette skift ses også i H.C. Andersens værk, for eksempel i ”Skyggen” (1847) og ”Den lille Pige med Svovlstikkerne” (1846).

Grundtvig, der har sat betydelige spor i den danske uddannelsestradition, sagde engang, at det menneske aldrig havde levet, som var blevet klog på noget, han ikke først elskede. Det blev en af forudsætningerne for en dansk pædagogik, der byggede på den enkelte elevs erfaringer og forudsætninger.

Grundtvig og H.C. Andersen hørte altså begge til den periode, vi kalder romantikken. Kærligheden, følelserne, fortællingerne og fantasien blev som omtalt opprioriteret i denne periode i 1800-tallet. Det samme gjorde individet. For Grundtvig skete det i en forestilling om, hvordan børn lærer, og hvordan unge mennesker tilegner sig viden gennem fortælling og ved at gøre sig erfaringer. Den samme inspiration gives med H.C. Andersen, der udviklede sin egen genre, sin særlige version af eventyret. Hos dem begge kommer barnet og det barnliges evne til at møde og yde en helt umiddelbar kærlighed og tro på kærligheden i centrum. Barnet, barnets fantasi og barnets forestillingsevne bliver vigtige kategorier i forståelsen af, hvad lærdom og kunstnerisk erkendelse er. Den, der ikke som barn elsker sit stof, vil aldrig tilegne sig det. Sådan omtrent kan det udlægges både i pædagogikken og i kunsten. Der er i perioden en stærk forestilling om, at barnet, geniet, kunstneren har særlig adkomst til fantasien og til lærdom.